

George Le Nonce*

*Est-ce que vous pourriez supporter la poésie que vous avez?*¹

Θέσεις για την Queer Ποίηση και την Queer Κριτική στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα

0. Προκαταρκτικά

Τὰ κείμενα πού ἐμφανίζονται στὸν παρόντα ιστότοπο ἔχουν γενικὸ θέμα τὴν ποίηση πού δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸ 2000 καὶ μετὰ, καὶ εἰδικὰ τὴν κριτικὴ τῆς ποίησης σὲ αὐτὴν τὴν περίοδο, ἐξ οὗ, ὑποθέτω, καὶ ὁ ἀμφίσημος τίτλος *Ποιητικὴ Κρίση*. Ἀπὸ ἐμένα ζητήθηκε νὰ γράψω γιὰ τὴν queer κριτικὴ τῆς ποίησης² δεδομένου ὅτι κριτικὸ λόγο περὶ τῆς ποίησης ἀρθρώνω πολὺ σποραδικά, καὶ αὐτὸς σπανιότατα ἄπτεται queer ζητημάτων, ἢ ὅποια ἀρμοδιότητα μοῦ ἀποδίδεται ἐπὶ τοῦ θέματος ὀφείλεται, προφανῶς, στὸν αὐτοπροσδιορισμὸ μου ὡς queer ὑποκειμένου καὶ ἐνδεχομένως στὸ γεγονός ὅτι ἡ ποίηση πού ἔχω δημοσιεύσει θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ θεωρηθεῖ queer. Ἄν καὶ ἡ ἀπεύθυνση σὲ queer ὑποκείμενα ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὸ queer δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκη προβληματικὴ, καὶ μάλιστα θεωρεῖται ὄχι ἀπλῶς θεμιτὴ ἀλλὰ καὶ ἐπιθυμητὴ σὲ κάποιους queer κύκλους, εἶναι, παρ' ὅλα αὐτά, προφανεῖς οἱ κίνδυνοι πού ἐλλοχεύουν σὲ μιὰ τέτοια πρακτικὴ (εἰδικὰ ἐφ' ὅσον ἐπιτελεῖται, ὅπως ἐν προκειμένῳ, στὸ πλαίσιο μιᾶς συγκρητικῆς ἢ πολυπρισματικῆς θεώρησης ἐνὸς φαινομένου): ὁ κίνδυνος τῆς προσχηματικῆς συμπερίληψης (tokenism), ὁ κίνδυνος τῆς ἀφομοίωσης τοῦ queer βιόμματος² σὲ ἓνα προαποφασισμένο ἐρμηνευτικὸ σχῆμα πού ἐπιβάλλεται στὸ σύνολο τῆς ποιητικῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ κίνδυνος τῆς τσουβαληδὸν γενίκευσης ἐνὸς queer βιόμματος καὶ τῆς ἀντίστοιχης περιθωριοποίησης ἄλλων, ισότιμων καὶ ἐξίσου ἀξιόλογων queer βιομμάτων.

Εὐτυχῶς, τὸ ἴδιο τὸ queer διαθέτει μέσα ἀντιμετώπισης αὐτῶν τῶν κινδύνων, ἤδη ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς Eve Kosofsky Sedgwick: ἡ προσωπικὴ ἀπεύθυνση καὶ ἡ δήλωση ἀκριβῶς τοῦ προσωπικοῦ βιόμματος τοῦ συγγραφέα, τὴν ὁποία ἐπιτελῶ αὐτὴ τὴ στιγμή, εἶναι ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ μέσα ἢ ὑπονόμευση τῶν συμβάσεων τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ὕφους εἶναι ἓνα ἄλλο³ καὶ ἡ προγραμματικὴ ἄρνηση γενικῶν ἐρμηνευτικῶν σχημάτων πρὸς ὄφελος τῆς χρήσης ἐπὶ τούτῳ

¹ Ὁ τίτλος ἀποτελεῖ παράφραση τῆς γνωστῆς ρήσης τοῦ Lacan ἀπὸ τὸ συνέδριο τῆς Λουβαίν τοῦ 1972: «Est-ce que vous pourriez supporter la vie que vous avez?» (Miller 2017)

² Γιὰ τὴ λέξη *βίωμα* δανερίζομαι καὶ οἰκειοποιῶμαι συστηματικὰ τὴν εὐρηματικὴ ἀνορθογραφία τοῦ Γιώργου Χειμωνᾶ (Χειμωνᾶς 1984)

κατηγοριών (nonce taxonomies) που απορρέουν από τη βιομημένη και έκφρασμένη εμπειρία των υποκειμένων είναι ένα τρίτο, πιθανότατα το πιο σημαντικό.

1.1. Queer κριτική: ένα άμφίθυμο σημαίνον και ένα άμφίθυμο αντίκειμενο

Η έννοια της queer κριτικής της λογοτεχνίας, όπως και η ίδια η έννοια του queer, δεν είναι πάντα σαφής. Όπως επισημαίνει η Spargo (2016), με τον όρο *queer κριτική* μπορεί να δηλώνεται ή κριτική των queer έργων ή/και η κριτική που γίνεται με queer τρόπο, δηλαδή με τρόπο μη κανονικό και κανονιστικό, ή/και η κριτική που ασκείται από queer υποκείμενα. Σε κάθε περίπτωση, η queer κριτική εκκινεί από μια θέση άμφισβήτησης και αντίθεσης προς τους κανονικούς και κανονιστικούς όρισμούς του φύλου, της σεξουαλικότητας και των σεξουαλικών ταυτοτήτων και πρακτικών. Αν ορίσουμε προχειρώς το queer, παραφράζοντας την Kosofsky Sedgwick (1994: 7), ως ένα πλέγμα δυνατοτήτων που διανοίγονται όταν το φύλο και η σεξουαλικότητα παύουν να εκφράζονται ή δεν δύνανται να εκφραστούν μονολιθικά, η queer κριτική καταπιάνεται ακριβώς με τους τρόπους αυτής της μη μονολιθικής έκφρασης του φύλου και της σεξουαλικότητας στη λογοτεχνία, επιχειρώντας να ανιχνεύσει, να περιγράψει αλλά και να *υπερασπιστεί* αυτή την έκφραση. Υπογραμμίζω ότι η queer κριτική *υπερασπίζεται* το queer ώστε να τονίσω πως η queer κριτική δεν είναι ουδέτερη και ανιστόρητη, αλλά αποτελεί ή ίδια μέρος του queer φαινομένου και του queer αιτήματος.

Έντούτοις, η queer κριτική της λογοτεχνίας δεν περιορίζεται σε έργα με queer θεματολογία και ούτε καν σε έργα queer συγγραφέων. Ήδη από την εποχή της Kosofsky Sedgwick, η οποία θεωρείται πρωτοπόρος στον συγκεκριμένο τομέα, η queer κριτική καταπιάνεται με λογοτεχνικά έργα που δεν φαινόταν να σχετίζονται με ζητήματα φύλου και σεξουαλικότητας (ή, πιθανόν, που δεν είχε αποκαλυφθεί ακόμη η queer δυναμική τους)³. Το ζητούμενο, επομένως, στην περίπτωση της queer λογοτεχνικής κριτικής, δεν είναι να αναζητηθούν, να μελετηθούν και να αναδειχθούν έργα με ΛΟΑΤΚΙΑ+ θεματική ή/και έργα ΛΟΑΤΚΙΑ+ συγγραφέων⁴, αλλά μάλλον να διερευνηθούν queer πρακτικές και ταυτότητες που σχετίζονται

³ Η Kosofsky Sedgwick (1985, 1994, 2003) έχει ασχοληθεί μεταξύ άλλων με την ποίηση του Tennyson, τα μυθιστορήματα του Dickens, της Jane Austen και του Henry James, αλλά και με τον Nietzsche. Συχνά επιχειρεί μια queer ανάγνωση κλασικών κειμένων της αγγλόφωνης λογοτεχνίας.

⁴ Αυτή η πρακτική συνδέεται με την κριτική λεσβιακής και γκέι κατεύθυνσης κυρίως στις δεκαετίες του 1970 και του 1980, η οποία διακρίνεται από την queer κριτική ακριβώς επειδή η queer κριτική δεν στοχεύει προγραμματικά

ὄχι μόνο με τὸ φύλο καὶ τὴ σεξουαλικότητα, ἀλλὰ καὶ με ἄλλες ἐκφάνσεις τοῦ λόγου ποὺ εἶτε ὀρίζουν εἶτε ὑπονομεύουν τὴν ταυτότητα τοῦ ὑποκειμένου (Kosofsky Sedgwick 1994: 9). Ἐπιπροσθέτως, ἡ queer κριτικὴ δὲν περιορίζεται στὰ λογοτεχνικὰ ἔργα ὅπως τὰ ὀρίζει ἡ φιλολογικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ τὰ κείμενα ποὺ ἐξετάζει περιλαμβάνουν καὶ ἄλλα πολιτισμικὰ προϊόντα, ὅπως γιὰ παράδειγμα ταινίες, τηλεοπτικὲς σειρές, κόμικς ἢ τραγούδια. Ἐπομένως, τὸ ἀντικείμενο τῆς queer κριτικῆς εἶναι καὶ αὐτὸ ἀμφίθυμο: μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα queer ποίημα ἢ μιὰ διαφήμιση στὸ youtube, ἓνα μυθιστόρημα σὰν τὸ *Orlando* ἢ μιὰ παράσταση Καραγκιόζη, ἓνα διήγημα σὰν τὴν *Μεταμόρφωση* τοῦ Kafka ἢ μιὰ ἀφίσα στὸ μετρό. Τὰ ὅρια τῆς queer κριτικῆς διευρύνονται ὄχι μόνο σὲ σχέση με τὸν τρόπο ποὺ ἀντιλαμβάνεται κανεὶς τὴν ἴδια τὴν πρακτικὴ τῆς ἀλλὰ καὶ σὲ σχέση με τὰ ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα ἀφορᾷ.

1.2. Τί εἶναι καὶ τί κάνει δηλαδή ἡ queer κριτικὴ;

Καθὼς ἡ queer κριτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ὀριστεῖ με βάση τὸ θέμα ἢ τὸ ἀντικείμενό της, ποὺ δὲν περιορίζεται σὲ queer ἔργα καὶ οὔτε κἂν σὲ λογοτεχνικὰ μόνο ἔργα, ἀλλὰ οὔτε μπορεῖ νὰ ὀριστεῖ με βάση τὴν ἀφετηρία, τὴν μεθοδολογικὴ προσέγγιση ἢ τὴν ταυτότητα τῶν ὑποκειμένων ποὺ τὴν ἀσκοῦν⁵, τὸ ἐρώτημα *τί εἶναι queer κριτικὴ* δὲν φαίνεται νὰ μπορεῖ νὰ ἀπαντηθεῖ· καὶ αὐτὸ ὄχι μόνο ἐξαιτίας τῆς ἐγγενοῦς ἀδυναμίας τῶν ὀρισμῶν δείξεως (ostensive definitions), γνωστῆς ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Wittgenstein, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ ἡ queer κριτικὴ ἀντιστέκεται καὶ ἀντιτίθεται οὕτως ἢ ἄλλως σὲ κατηγοριοποιήσεις καὶ ταξινομήσεις. Ἐξετάζοντας ὡστόσο τὶς χρήσεις τῆς ἔννοιας *queer κριτικὴ* καθὼς καὶ παραδείγματα ἄσκησης αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῆς κριτικῆς, μποροῦμε νὰ διακρίνουμε κάποιες τάσεις καὶ ἐνδεχομένως κάποια χαρακτηριστικὰ ποὺ θὰ βοηθήσουν νὰ κατανοήσουμε περὶ τίνος πρόκειται, λαμβάνοντας ἐντούτοις ὑπόψη πὼς μιλάμε ἀκριβῶς γιὰ *τάσεις* διακριτὲς σὲ ἓνα σῶμα κειμένων queer κριτικῆς ποὺ εἶναι ὅπωςδήποτε ἀνομοιογενές, δὲν ἀκολουθεῖ συγκεκριμένους κανόνες, δὲν ἐγκαθιδρύει ὀρθοδοξίες καὶ συχνὰ διαφεύγει, αὐτοαμφισβητεῖται καὶ αὐτοῦπονομεύεται, εἶναι δηλαδή, με μιὰ λέξη, queer.

στὴν ἀνάδειξη λεσβιῶν καὶ γκέι συγγραφέων, δὲν περιορίζει τὸ φάσμα της στὸν σεξουαλικὸ προσανατολισμὸ, οὔτε ἐφαρμόζεται ἀποκλειστικὰ σὲ ἔργα ΛΟΑΤΚΙΑ+ θεματολογίας (Kosofsky Sedgwick 1994, Spargo 2016).

⁵ Ὅπως τὸ ἔθεσαν ἤδη ἀπὸ τὸ 2005 οἱ Eng et al, παίζοντας με τὴν ἀμφισημία τῆς λέξης subject στὰ ἀγγλικά (ὑποκείμενο/θέμα), ἡ queer κριτικὴ εἶναι μιὰ subjectless critique, δηλαδή μιὰ κριτικὴ ἀναζήτηση χωρὶς προδιαγεγραμμένο ὑποκείμενο καὶ χωρὶς προδιαγεγραμμένο θέμα. Ἡ ἐπισημάνση αὐτὴ ἔχει σημασία καὶ σὲ σχέση με τὶς ἐπὶ τούτῳ ταξινομήσεις (nonce taxonomies) στὶς ὁποῖες ἀναφέρομαι παρακάτω.

Έχει γίνει, πιστεύω, προφανές πώς ή πρόθεση της queer κριτικής δέν μπορεί νά εἶναι ή ἐρμηνεία ή ή ἀξιολόγηση τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου ὡς τέτοιου μέσα στό στενὸ πλαίσιο τῆς ἔνταξῆς του σέ κάποιον κανόνα, ταξινομητικό πλαίσιο ή σχῆμα, καθὼς ἂν ὑπάρχει ἕνα χαρακτηριστικό πού θά μπορούσαμε μέ ὁμοφωνία νά ἀποδώσουμε στό queer, αὐτὸ εἶναι ἀκριβῶς ή ἀντιθετική του στάση πρὸς τὶς νόρμες. Θά μπορούσαμε νά συνοψίσουμε τοὺς στόχους τῆς queer κριτικῆς γύρω ἀπὸ τοὺς παρακάτω ἄξονες:

- ἀνίχνευση τῆς δυναμικῆς τῶν φύλων, τῶν ἔμφυλων ταυτοτήτων καὶ τῶν σεξουαλικῶν προσανατολισμῶν ὅπως ἀποτυπώνονται στὴ μορφή καὶ στό περιεχόμενο τῶν ὑπὸ ἐξέταση λογοτεχνικῶν καὶ ἄλλων κειμένων
- ἐξέταση τῶν τρόπων μέ τοὺς ὁποίους οἱ ἀποτυπώσεις αὐτὲς σχετίζονται μέ τὶς κυρίαρχες νόρμες τῆς συγκεκριμένης ἱστορικῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποία τὸ κείμενο δημιουργήθηκε καὶ τῶν τρόπων μέ τοὺς ὁποίους τὸ κείμενο προσλαμβάνεται σέ διαφορετικὲς ἱστορικὲς στιγμὲς
- χρήση τῶν συμπερασμάτων ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ κειμένου ὥστε νά ἀντληθοῦν καὶ νά δομηθοῦν ἐπιχειρήματα σχετικά μέ τὸ φύλο καὶ τὴ σεξουαλικότητα, ἀλλὰ καὶ γενικότερα σχετικά μέ τὴν κανονικότητα σέ τομεῖς πού δέν ταυτίζονται ἀπαραιτήτως μέ τὶς δομές πού ἀποκαλύπτει ή μελέτη τοῦ ἔμφυλου, ἀλλὰ πάντως συνδέονται καὶ συχνὰ καθορίζονται ἀπὸ αὐτές.

Ἡ queer λογοτεχνική κριτική δέν ξεκινᾷ, ἐπομένως, ἀπὸ μιὰ γενική θεωρία στὴν ὁποία τὰ κείμενα καὶ οἱ ἐρμηνεῖς τους ἐντάσσονται καὶ ὑποτάσσονται, ἀλλὰ προτείνει ἕναν τρόπο προσέγγισης τῶν ἴδιων τῶν κειμένων πού θά ὀδηγήσει σέ ὠφέλιμα θεωρητικὰ συμπεράσματα, τῶν ὁποίων ἐντούτοις ή γενικευσιμότητα τίθεται πάντα ἐν ἀμφιβόλω.

Αὐτὸ δέν σημαίνει καθόλου ὅτι ή queer ἀντίληψη τῆς κριτικῆς δέν ἔχει θεωρητικὰ ἐρείσματα. Ἀντιθέτως, ή queer κριτική ἀναφέρεται σέ ἕνα εὐρύ, διεπιστημονικὸ φάσμα σπουδῶν ἐντασσόμενο στόν τομέα πού συχνὰ ἀποκαλεῖται «σπουδὲς φύλου» καὶ περιλαμβάνει τὴ φιλοσοφία, τὴν κοινωνιολογία, τὴν ψυχανάλυση, τὴν λογοτεχνική θεωρία, τὴν κοινωνική ἀνθρωπολογία, τὴν κριτική θεωρία, καθὼς καὶ τὴ μεταμοντέρνα μεταδομική προσέγγιση. Σταχυολογῶ κάποια ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά καὶ τὰ ἐργαλεῖα τὰ ὁποῖα συχνὰ χρησιμοποιοῦνται στὴν queer κριτική, χωρὶς πρόθεση νά τὰ ἐξαντλήσω, καθὼς αὐτὸ θά ξεπερνοῦσε τὰ ὅρια τῆς φιλοδοξίας μου. Μεταξὺ ἄλλων, λοιπόν, φαίνεται ὅτι ή queer κριτική δομεῖται πάνω σέ ἄξονες ὅπως οἱ παρακάτω:

- τις έννοιες του φύλου, της σεξουαλικότητας, της επιθυμίας και της *jouissance*, κυρίως όπως τις πραγματεύεται ο Lacan και οι επίγονοί του. Η επίμονη του Lacan ότι δεν υπάρχει «φυσική» ή «κανονική» σχέση μεταξύ των φύλων (*il n'y a pas de rapport sexuel!*), ή ανάλυσή του της επιθυμίας σε σχέση με το *αντικείμενο petit a* και όχι σε σχέση με το φύλο (Lacan 1973), και κυρίως η τοποθέτηση της έννοιας της *jouissance* πέραν των ορίων της ήδονης θα μπορούσαν, όπως σωστά επισημαίνει ο Dean (2003), να θεωρηθούν ως πρόδρομοι των ιδεών στις οποίες στηρίζεται η queer θεωρία.
- την αντίληψη της ταυτότητας φύλου και της σεξουαλικότητας ως *κοινωνικά και ιστορικά παραγόμενων κατασκευών* μέσα σε ένα πλαίσιο σχέσεων εξουσίας που πρέπει να ανιχνευθούν, την οποία εισήγαγε ο Foucault σε σχέση με την ομοφυλοφιλία (1976) ή Φουκωική ανάλυση της κατασκευής της σεξουαλικότητας και της ταυτότητας μέσω των κυρίαρχων αφηγημάτων (discourses) κάθε εποχής αποτελεί ένα από τα θεμέλια των σπουδών φύλου και, προφανώς, της queer λογοτεχνικής κριτικής (Spargo 1999: 10).
- την έννοια της *επιτελεστικότητας* (performativity), όπως αναπτύχθηκε καταρχάς από την Butler (1999), ή οποία ανέλυσε πώς το φύλο αποδίδεται δια της επίτελής του μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικά συγκείμενα και έδειξε έναν δρόμο για την προσέγγιση κειμένων μέσα από την εξέταση των τρόπων με τους οποίους επιτελούνται ή υπονομεύονται μέσω αυτών έμφυλες ταυτότητες.
- την *προβληματοποίηση της έννοιας της ταυτότητας* από τους Deleuze και Guattari, οι οποίοι ανέδειξαν τόσο τη δυναμικότητα της ταυτότητας φύλου (άλλα και άλλων ταυτοτήτων) όσο και την αναγκαιότητα διαρκούς αμφισβήτησης και επαναδιαπραγμάτευσης της (Andermatt Conley 2009), αρνούμενοι, ακόμη και κατά την διαδικασία της συγγραφής, ταξινομητικές και οργανωτικές συστηματοποιήσεις – και μάλιστα *έμπράκτως*, σε έργα όπως το *Mille Plateaux* (Deleuze και Guattari 1980)⁶.
- την στρατηγική της *αποδόμησης* των δυαδικών δομών της γλώσσας, όπως την εισηγήθηκε ο Derrida, μέσω της οποίας αποκαλύπτονται και ανατρέπονται οι ήγεμονικές δομές του αφηγήματος, οι βίαιες ιεραρχίες του, ώστε να φωτισθεί «το κείμενο που είναι γραμμένο κάτω από το γραμμένο: το ντεριντιανό subtext» (Κολύρη 2017:96). Στο βαθμό που η αποδομητική εργασία επιχειρεί να αποκαλύψει τους τρόπους με τους οποίους το νόημα χτίζεται μέσα από γλωσσικές αντιθέσεις και τους τρόπους με τους οποίους οι γλωσσικές

⁶ Απολύτως σχετική με αυτό είναι η έννοια του ριζώματος (rhizome) των Deleuze και Guattari (1980), την οποία αξιοποιεί στην queer κριτική της ποίησης ή Ρούσσου (βλ. 3 παρακάτω), αλλά και των *nonce taxonomies* της Kosofsky Sedgwick (1990), τις οποίες συζητώ άμεσα παρακάτω.

αὐτὲς ἀντιθέσεις ὑποκρύπτουν σχέσεις βίαιης ἱεραρχίας, ἀλλὰ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐπιδιώκει νὰ ἀνατρέψει αὐτὲς τὶς ἱεραρχίες (Derrida 1972: 57), ἡ ἀποδόμησις φαίνεται πὼς εἶναι ἰδιαίτερα χρήσιμη σὲ μιὰ queer ἀνάγνωσις τῆς ποίησης.

- τὴν ἐπαναδιαπραγμάτευσις τῆς ἔννοιᾶς τοῦ θανάτου τοῦ/τῆς συγγραφέα, ἢ, σωστότερα πλεόν, τῶν θανάτων τοῦ/τῆς συγγραφέα (Gallop 2011). Μετὰ τὸ πασίγνωστο δοκίμιον τοῦ Barthes (Barthes 1967), ὅπου ἡ διάκρισις μεταξὺ ὑποκειμένου τῆς γραφῆς καὶ συγγραφέα ἐκφράζεται μὲ τρόπο ἐντυπωσιακὸ ὡς θάνατος τοῦ συγγραφέα, τὴν θεωρία καὶ τὴν κριτικὴ ἀπασχολεῖ πολὺ περισσότερο ἢ δόμησις τοῦ συγγραφικοῦ ὑποκειμένου παρὰ ἢ βιογραφία τοῦ συγγραφέα. Ἄν καὶ ἡ στρατευμένη γκέι καὶ λεσβιακὴ κριτικὴ τοῦ τέλους τοῦ προηγούμενου αἰῶνα ἔδωκε ἔμφασις σὲ βιογραφικὰ στοιχεῖα queer συγγραφέων ὥστε νὰ ἐξυπηρετήσῃ ἀκριβῶς τὸν σκοπὸ τῆς ἀνάδειξίς τους ὡς queer ὑποκειμένων, ἡ queer κριτικὴ προσανατολίζεται περισσότερο πρὸς τὴν διερεύνησις τῆς σχέσεως τοῦ συγγραφικοῦ ὑποκειμένου κυρίως μὲ τοὺς ἀναγνώστες καὶ τὶς ἀναγνώστριες καὶ δευτερευόντως μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ/τῆς συγγραφέα, ἀναλύοντας τὴν δόμησις τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφικοῦ «ἐγὼ» σὲ σχέσιν μὲ τὴν βιοματικὴ ἀπόκρισις τῶν ἀναγνωστ(ρι)ῶν (Lipton 2016).

1.3. Τὸ πρόβλημα τῆς γενίκευσις

Ἐπὶ ἄρχῃ μιὰ πρόκλησις στὴν queer κριτικὴ, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ στὴν καλύτερη περίπτωσις ἐγγενῆς ἔντασις καὶ στὴ χειρότερη θεμελιώδης ἀντίφασις, ἡ ὁποία σχετίζεται μὲ τὸ εἶδος τῶν κρίσεων καὶ προτάσεων ποὺ μπορεῖ νὰ διατυπώσῃ ἀπὸ τὴν δεδομένη queer θέσις τῆς καὶ τὴν συστηματικότητά αὐτῶν τῶν κρίσεων καὶ προτάσεων. Ἀναφέρομαι στὸ πρόβλημα ποὺ ἐκφράζει τὸ δίπολον καθολικότητος καὶ περιθωριοποίησης ὅπως ὀρίζεται ἀπὸ τὴν Kosofsky Sedgwick (1990) μὲ τὶς ἔννοιαις *universalizing* καὶ *minoritising*: ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά ἡ queer κριτικὴ ἐπιδιώκει νὰ διατυπώσῃ συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὴν ταυτότητα, τὸ φύλον καὶ τὴν σεξουαλικότητα ποὺ ἐπηρεάζουν ἕναν συγκριτικὰ μεγάλον πληθυσμό, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως οἱ γενικεύσεις ποὺ ἀναγκαῖα προκύπτουν ἀπὸ μιὰ τέτοια διαδικασίαν κινδυνεύουν νὰ ἀγνοήσουν ἢ καὶ νὰ περιθωριοποιήσουν queer βιόμματα τὰ ὁποῖα διαφέρουν ἀπὸ τὴν γενίκευσιν. Ὁ Edwards (2009: 52-53) συζητᾷ τὸ δίπολον ἀπὸ τὴν ἄποψιν τόσο τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας ὅσο καὶ τῆς κριτικῆς καὶ προκρίνει, στὴν περίπτωσις τῆς κριτικῆς, τὴν προσεκτικὴν χρῆσιν τοῦ πρώτου προσώπου καὶ τῆς ἀποφυγῆς τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ ὕφους, ὡς μέσου μετριάσμου τῆς γενικευσιμότητος τῶν συμπερασμάτων καὶ τῆς συνεπακόλουθης ἀπομόνωσης ἢ παθολογικοποίησης κάποιων ἀναγνωστ(ρι)ῶν. Μοῦ φαίνεται, ὅμως, ὅτι τὸ ζήτημα ἐπηρεάζει

τήν queer κριτική σὲ βαθύτερο ἐπίπεδο, καθὼς καθιστᾷ προβληματικὰ τὰ γενικὰ ἐρμηνευτικὰ σχήματα ἐν γένει, στὰ ὁποῖα σὲ κανονικὲς συνθῆκες θεωροῦμε ὅτι ἐντάσσει τὰ ἀντικείμενά της ἢ λογοτεχνικὴ κριτικὴ.

Τὸ queer, ὅμως, μᾶς ἔχει διδάξει ὅτι κανονικὲς συνθῆκες δὲν ὑπάρχουν: ὑπάρχουν μόνο σχήματα τὰ ὁποῖα ἐπιβάλλονται ὡς κανονικὰ σὲ συγκεκριμένες ἱστορικὲς συνθῆκες ἀπὸ συγκεκριμένες δομὲς ἐξουσίας μὲ συγκεκριμένους σκοπούς· καὶ στόχος τοῦ queer εἶναι νὰ τὰ ὑπονομεύσει καὶ νὰ τὰ ἀνατρέψει. Ἐπομένως, ἡ λύση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι, ἀπὸ queer ἄποψη, ἡ ἀναζήτηση μιᾶς ἐπικίνδυνης ἰσορροπίας μεταξὺ marginalizing καὶ universalizing, ἀλλὰ μιὰ ἀναλυτικὴ προσέγγιση ποὺ σέβεται τὸ ἰδιοσυγκρασιακὸ ἀκόμη καὶ ὅταν ἐπιχειρεῖ νὰ τὸ ταξινομήσει. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ, προσωπικὰ θεωρῶ ἰδιαίτερα σημαντικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν πρακτικὴ τῆς queer λογοτεχνικῆς κριτικῆς τὴν ἔννοια τῶν ἐπὶ τούτῳ ταξινομήσεων (nonce taxonomies)⁷, τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦ ἡ Kosofsky Sedgwick ὡς ἀνάπτυξη τοῦ φαινομενικὰ ἀπλοῦ ἀξιώματός της ὅτι οἱ ἄνθρωποι διαφέρουν ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλο (Kosofsky Sedgwick 1990: 22)⁸. Ἡ Kosofsky Sedgwick φέρνει τὸ παράδειγμα διαφορετικῶν ἀνθρώπων ποὺ θεωροῦνται ὅμοιοι ὡς πρὸς τὸ φύλο, τὴν φυλὴ, τὴν κοινωνικὴ τάξη καὶ τὸν σεξουαλικὸ προσανατολισμὸ, ἀλλὰ ἀπαριθμεῖ δεκατρία ἐνδεικτικὰ χαρακτηριστικὰ κατὰ τὰ ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ μπορεῖ νὰ διαφέρουν. Τὸ παράδειγμα χρησιμοποιοῦται ἀκριβῶς γιὰ νὰ δείξει ὅτι οἱ κατηγοριοποιήσεις ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπιβάλλονται μὲ βάση τὸ φύλο, γιὰ παράδειγμα, δὲν εἶναι ἱκανοποιητικὲς οὔτε χρήσιμες, ἄρα οἱ ἐν λόγῳ κατηγοριοποιήσεις βάσει ἑνὸς ἢ περισσότερων «κοινῶν» χαρακτηριστικῶν ἀπορρίπτονται, καθὼς ἐγκαθιδρύνουν καὶ ἐπιβάλλουν μιὰ ἀντίληψη τῶν κατηγοριοποιημένων αὐτῶν ὑποκειμένων, ἢ ὁποῖα πρέπει νὰ καταλυθεῖ, ὥστε τὰ ἴδια τὰ ὑποκείμενα νὰ μπορέσουν νὰ αὐτοπροσδιορισθοῦν. Αὐτὴ ἡ ἀπόρριψη τῶν γενικῶν καὶ γενικευτικῶν ἐρμηνευτικῶν σχημάτων ὀδηγεῖ τὴν Kosofsky Sedgwick στὶς nonce taxonomies (ποὺ μεταφράζω ὡς ἐπὶ τούτῳ ταξινομήσεις ἢ κατηγοριοποιήσεις) ὡς ἐναλλακτικὴ λύση: ταξινομήσεις ποὺ ἐφαρμόζονται κάθε φορὰ ἐκ νέου ἀπὸ καὶ γιὰ τὸ ὑποκείμενο τὸ ὁποῖο ἀφοροῦν.

⁷ Πιθανότατα ἡ ἀδυναμία μου γιὰ τὶς nonce taxonomies ὀφείλεται στὴν σύμπτωση ὅτι ἐπέλεξα τὸ ὄνομα καὶ τὴν ταυτότητα Le Nonce γιὰ τὸν συγγραφέα ποὺ ἐπιτελῶ, λίγα χρόνια πρὶν ἀνακαλύψω τὴν queer θεωρία. Ἐξίσου πιθανὸ βέβαια εἶναι νὰ μὴν πρόκειται γιὰ σύμπτωση, ἀλλὰ πράγματι τὸ ὄν αὐτὸ νὰ κινεῖται συγγραφικὰ σὲ ἕνα χῶρο ποὺ μόνο μὲσω nonce discriminations νὰ μπορεῖ νὰ κατηγοριοποιηθεῖ.

⁸ Γιὰ πρώτη φορὰ ἡ Kosofsky Sedgwick μίλησε γιὰ “nonce discriminations, the differentiations that happen not to be coded” τὸ 1980 (Kosofsky Sedgwick 1980:160). Συζητᾷ λίγο περισσότερο τὴν ἔννοια στὸ Kosofsky Sedgwick 1990, ἀλλὰ, δυστυχῶς, δὲν φαίνεται νὰ ἐπανερχεῖται σὲ αὐτὴν ἔκτοτε.

Ἐφόσον στόχος τῆς queer κριτικῆς παραμένει, ὅπως ἔδειξα παραπάνω (1.2) ἡ ἀνίχνευση στὰ κείμενα δυναμικῶν οἱ ὁποῖες διαφέρουν ἀπὸ ἢ/καὶ ἀντιτίθενται πρὸς τὶς νόρμες, ἡ χρῆση ἐπὶ τούτῳ ταξινομήσεων φαίνεται πὼς ἀποτελεῖ μονόδρομο. Δὲν εἶναι, μάλιστα, ἀναγκαῖο νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἡ κάθε *nonce taxonomy* εἶναι καθ' ὅλα διακριτὴ ἢ ἀπομονωμένη ἀπὸ τὶς ἄλλες, καθὼς πάντα ὑπάρχουν σημεῖα διεπαφῆς καὶ διατομῆς, καὶ θὰ μπορούσαν νὰ ἀναζητηθοῦν οἰκογενειακὲς ὁμοιότητες, μὲ τὴ βιττγκενσταϊνικὴ ἔννοια τῶν *Familienähnlichkeiten* (Wittgenstein 1999: 57)⁹, ὥστε νὰ δημιουργηθοῦν πλέγματα σχέσεων μεταξὺ *nonce taxonomies*, ποὺ θὰ θύμιζαν τὴν λογικὴ τοῦ ντελεζικοῦ *rhizome*, μὲ τὸν τρόπο ποὺ πολὺ εὐστοχα εἰσηγεῖται ἡ Ρούσσου (βλ. 3 παρακάτω).

1.4. Εἶναι ἡ queer κριτικὴ λογοτεχνικὴ κριτικὴ;

Συναφὲς εἶναι καὶ τὸ πρόβλημα τῆς *ἀξιολόγησης* τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου μέσα σὲ ἓνα queer κριτικὸ πλαίσιο. Ἄν ἡ queer λογοτεχνικὴ κριτικὴ δὲν περιορίζεται σὲ ἀμιγῶς λογοτεχνικὰ κείμενα, καὶ ἂν ἡ queer λογοτεχνικὴ κριτικὴ ἐπιδιώκει πρωτίστως νὰ ἀνιχνεύσει τὶς ἔμφυλες δυναμικὲς τῶν κειμένων καὶ νὰ ὑπερασπισθεῖ αὐτὲς τὶς δυναμικὲς ἀπέναντι στὴν ἐξουσιαστικὴ, περιοριστικὴ ἰσχὺ τῆς νόρμας, προκύπτουν προφανῶς δύο κρίσιμα ἐρωτήματα:

- Μπορεῖ ἡ queer κριτικὴ νὰ μιλήσει γιὰ τὴ λογοτεχνικότητα, δηλαδή νὰ μᾶς πεῖ, γιὰ παράδειγμα, ἐὰν τὸ κείμενο X εἶναι ποίημα καὶ γιὰ ποιούς λόγους εἶναι ποίημα;
- Μπορεῖ ἡ queer κριτικὴ νὰ εἶναι ἀξιολογικὴ; Δηλαδή, θέτει κριτήρια μὲ βάση τὰ ὁποῖα νὰ μπορεῖ νὰ ἀποφανθεῖ περὶ τῆς ἀξίας ἐνὸς λογοτεχνικοῦ ἔργου;

Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι τὰ ἐρωτήματα αὐτά, καὶ ἰδιαίτερα τὸ πρῶτο, νὰ χαρακτηρίζονταν ἀπλῶς ἄστοχα ἢ ἐκτὸς θέματος, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι κρίσεις περὶ λογοτεχνικότητας δὲν συμπεριλαμβάνονται στὸ πρόγραμμα ἢ στὶς προθέσεις τῆς queer κριτικῆς, ἢ ὁποῖα φαίνεται πὼς ἐξετάζει κατὰ κύριο λόγο τεκμήρια ἐνὸς *ἀρχείου*, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ ἀξιολογικὰ ζητήματα¹⁰.

⁹ Σὲ αὐτὴν τὴν κατεύθυνση φαίνεται νὰ κινεῖται ἡ ἔρευνα τοῦ Mattia Petricola, γιὰ παράδειγμα στὸ Petricola 2018

¹⁰ Ἐξετάζοντας τὰ κείμενα μέσῳ τῶν ὁποίων ἀσκεῖται ἡ queer κριτικὴ, συναντῶ ἐνίοτε ἀξιολογικὲς κρίσεις «λογοτεχνικότητας», ποὺ ἀποφαίνονται δηλαδή περὶ τῆς λογοτεχνικῆς ἀξίας τοῦ κειμένου ἢ τοῦ συγγραφέα, ὅπως γιὰ παράδειγμα ὅταν ἡ Kosofsky Sedgwick ἀναφέρεται στὸ «gorgeous lyric gift» τοῦ Tennyson (1985: 119). Ὡστόσο, οἱ ἀξιολογικὲς αὐτὲς κρίσεις ἐμφανίζονται *ἐκτὸς κειμένου* ἢ αἰτιολογησὶ τους δὲν ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἀνάλυσης μὲ ὄρους τῆς queer κριτικῆς.

Ἡ queer κριτική ἀφορᾷ κυρίως μιὰ ἀνάλυση καὶ ἀποδόμηση τοῦ κειμένου, συχνὰ πολὺ λεπτομερῆ, ὥστε νὰ ἀποκαλυφθεῖ καὶ νὰ ἀξιολογηθεῖ τὸ queer στοιχεῖο τοῦ κειμένου αὐτοῦ. Ὡστόσο, στὸ βαθμὸ ποῦ τὸ «queer στοιχεῖο» *πράγματι* ἐρευνᾶται, ἀποκαλύπτεται καὶ ἀξιολογεῖται, ἡ σχετικὴ συζήτηση θεωρῶ πὼς εἶναι ἀναγκαῖα ἀξιολογικὴ. Ἐξηγοῦμαι: τὸ «queer στοιχεῖο» τοῦ ὑπὸ ἐξέταση ἔργου δὲν μπορεῖ νὰ περιορίζεται σὲ ἀναφορὲς ἢ περιγραφὲς σχετικὲς μὲ κάποιον θεματικὸ πυρῆνα τοῦ queer, ἄρα ἡ διερεύνησή του σὲ ἓνα ποίημα δὲν μπορεῖ ἀπλῶς νὰ συζητεῖ πῶς τὸ ποίημα περιγράφει ἢ ὑπερασπίζεται ἓνα «μὴ κανονικὸ» βίωμα. Τὸ queer στοιχεῖο, ἂν ὑπάρχει, εἶναι παρὸν καὶ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἔχει γραφεῖ τὸ ποίημα: τὸ queer στοιχεῖο ἔγκειται, θὰ ἔλεγα πρωτίστως, σὲ ἓνα queering τῆς ἀλυσίδας τῶν σημαινόντων. Ἡ queer στάση ἀμφισβήτησης καὶ προβληματοποίησης τῆς νόρμας δὲν μοῦ φαίνεται συμβατὴ μὲ μιὰ λογοτεχνία ἢ ὁποῖα ἀπλῶς ἀναπαράγει παραδεδομένες λογοτεχνικὲς δομές, νόρμες καὶ κανόνες. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ queer ποίηση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπλῶς μιὰ ποίηση ποῦ ἀντλεῖ τὴ *θεματικὴ* τῆς ἀπὸ τὸ χῶρο τῶν queer ἀναζητήσεων, ἀλλὰ μιὰ ποίηση τῆς ὁποίας ἡ *στάση* ἀπέναντι στὸν λογοτεχνικὸ κανόνα εἶναι queer¹¹.

Ἐπομένως, κατ' ἀρχὴν τοῦλάχιστον, ἡ queer κριτικὴ, στὸ βαθμὸ ποῦ ἀναδεικνύει τὸ queerness τῆς γραφῆς ἢ τὴν συμμόρφωσή της πρὸς τὴ νόρμα, καὶ δεδομένου ὅτι παίρνει θέση *ἐναντίον* τῆς νόρμας, *εἶναι* τελικὰ ἀξιολογικὴ: ἀναζητεῖ καὶ ὑπερασπίζεται, ἐπομένως ἀξιολογεῖ θετικά, τὴν λογοτεχνία ποῦ ἐπιτελεῖ queer ἀνοικειώσεις. Στὴν πράξη, βεβαίως, ὡς κληρονόμος μιᾶς παράδοσης γκέι καὶ λεσβιακῆς κριτικῆς, ἡ queer κριτικὴ συμβαίνει ἐνίοτε νὰ ἀξιολογεῖ θετικά ἔργα ποῦ μπορεῖ ἀπλῶς νὰ ἐγγίξουν *θεματολογικὰ* ζητήματα φύλου, σεξουαλικότητας, ταυτότητας, ἀλλὰ ποῦ δὲν εἶναι queer *ὡς* λογοτεχνικὰ ἔργα, καθὼς σαφέστατα ἀναπαράγουν λογοτεχνικὲς νόρμες. Ἀλλὰ τέτοιου εἴδους σφάλματα, θὰ ἔλεγα ἰδεολογικῆς ἀλληλεγγύης, διαπράττει συχνὰ ὁ κριτικὸς καὶ ὁ θεωρητικὸς λόγος, εἴτε εἶναι queer εἴτε ὄχι.

2.1. Σύγχρονη ἑλληνικὴ ποίηση μὲ queer ἐνδιαφέρον

Στὴν νεοελληνικὴ λογοτεχνία, ἡ ποιητικὴ πραγμάτευση καὶ διαπραγμάτευση τοῦ φύλου καὶ τοῦ ἔρωτα σὲ μορφὲς ποῦ δὲν ταυτίζονται μὲ τὸ ἑτεροκανονικὸ πρότυπο δὲν εἶναι, φυσικά,

¹¹ Μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια, ὁ Γιώργος Χειμωνᾶς εἶναι τοῦλάχιστον τόσο queer ὅσο ὁ John Ashbery, ἐνῶ πολλὰ λογοτεχνικὰ κείμενα μὲ γκέι ἢ λεσβιακὴ θεματολογία δὲν εἶναι.

καινούρια. Ποιητικά έργα που παρουσιάζουν κάποιο ενδιαφέρον από την queer άποψη υπήρξαν σε όλες τις περιόδους της νεοελληνικής ποίησης¹², όπως επίσης υπάρχουν, ασφαλώς, και έργα των οποίων το queer ενδιαφέρον δεν δηλώνεται απαραίτητως, αλλά θα μπορούσε να ανιχνευθεί χρησιμοποιώντας τα όπλα της queer κριτικής.

Ωστόσο, με την εξαίρεση ελάχιστων ανδρών ποιητών (π.χ. Καβάφης, Λαπαθιώτης, Χριστιανόπουλος), ή δεξίωση ποιητριών και ποιητών queer ενδιαφέροντος στο λογοτεχνικό πεδίο υπήρξε ανύπαρκτη ή εξαιρετικά περιορισμένη και συχνά αποσιωπούσε την queer διάσταση του έργου τους, ακόμη και όταν αυτή ήταν ιδιαίτερα προφανής¹³ και αυτό φαίνεται πως ίσχυε ως πολύ πρόσφατα, όπως δείχνει η απουσία queer αναφορών στην mainstream κριτική, ή σπάνις ελληνικών queer έργων στους καταλόγους mainstream έκδοτικών οίκων και ή περιθωριοποίηση πολλών έργων ή συγγραφέων που παρουσίαζαν queer ενδιαφέρον.

Η εικόνα αυτή τείνει να αλλάξει τα τελευταία δέκα χρόνια. Όπως επισημαίνει και ο Όταμπάσης (2022: 218 κ.έ.), ήδη η δεκαετία του 2010 παρουσιάζει πλούσιο συγγραφικό ενδιαφέρον από την queer άποψη, αλλά μου φαίνεται ότι προς το τέλος της δεκαετίας αυτής ξεκίνησε μια ακόμη πιο ενδιαφέρουσα φάση κατά την οποία παρατηρούμε τρεις σημαντικές εξελίξεις στο νεοελληνικό λογοτεχνικό πεδίο:

- Ποιήτριες και ποιητές που είχαν πρωτοεμφανιστεί σε προηγούμενες δεκαετίες και στών οποίων το έργο οι queer αποτυπώσεις ήσαν υπόρρητες και προέκυπταν κυρίως από ένα παιχνίδι απόκρυψης βγαίνουν από το υπόγειο¹³ και δημοσιεύουν έργα όπου τα πράγματα λέγονται με το όνομά τους (ένδεικτικά: Αμανατίδης 2014 και κυρίως 2017, Γλυνιαδάκη 2023, Κάλφα 2023).
- Έμφανίζονται νέες ποιήτριες και ποιητές (π.χ. Χατζηπροκοπίου 2019, Κουτσοδόνης 2021, Παπαδάκης 2021, Χαιρέτης 2023) που τοποθετούνται έξω από το υπόγειο, και μάλιστα διευρύνουν το πεδίο queer πραγμάτευσης, που περιλαμβάνει πλέον όχι μόνο τη σεξουαλικότητα, αλλά και τη ρευστότητα του φύλου (Παπαδάκης, Χατζηπροκοπίου) και της γραφής (Χατζηπροκοπίου). Συγχρόνως, εκδίδεται τον Απρίλιο του 2023 και μάλιστα διατίθεται δωρεάν, η πρώτη ανθολογία queer ποίησης (Κουτσοδόνης et al 2023) από τις

¹² Ένδεικτικά, ο Όταμπάσης (2022) αναφέρει, στη διδακτορική του διατριβή, 34 ποιητές queer ενδιαφέροντος, που δραστηριοποιήθηκαν ή δραστηριοποιούνται τα τελευταία διακόσια χρόνια.

¹³ Ακολουθώ την μετάφραση της Κολύρη (2017) για τον όρο *closet*, παρά τις ενδιαφέρουσες συμπαροδηλώσεις του *closet*, που όμως χάνονται έτσι ή αλλιώς στα ελληνικά.

εκδόσεις *Θράκα* και τὸ ἑλληνικὸ παράρτημα τοῦ ιδρύματος *Ρόζα Λούξεμπουργκ* (Rosa Luxemburg Stiftung), δηλαδή μετὴ χρηματοδότηση τοῦ Γερμανικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.

- Ἡ δεξίωση τῶν ἔργων αὐτῶν, ποὺ τοποθετοῦνται εἴτε ὀψίμως εἴτε ἐξ ἀρχῆς ἐκτὸς ὑπογείου, στὸ ἑλληνικὸ λογοτεχνικὸ πεδίο εἶναι θετική: παρουσιάσεις, κριτικὲς καὶ συνεντεύξεις μετὴ τὶς/τοὺς δημιουργοὺς δημοσιεύονται σὲ ἔντυπα καὶ διαδικτυακὰ μέσα, συμπεριλαμβανομένων μέσων μεγάλης κυκλοφορίας (π.χ. Ἀντωνόπουλος 2023), κάποια ἔργα ἐμφανίζονται ὑποψήφια γιὰ βραβεῖα (π.χ. οἱ *Τοπικοὶ Τροπικοὶ* τοῦ Χατζηπροκοπίου συμπεριλήφθηκαν στὴ βραχεία λίστα τῶν κρατικῶν λογοτεχνικῶν βραβείων 2020), ἐνῶ ἄλλα ἀποτελοῦν ἐπίσης ἀντικείμενο ἐπιστημονικῶν ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν (π.χ. Ὅταμπάσης 2022).

Μιλώντας μετὴ προσφιλεῖς στὴν queer ἀκαδημαϊκὴ κοινότητα λακανικοὺς ὄρους, θὰ ἔλεγα ὅτι ἡ jouissance τοῦ ὑποκειμένου τῆς γραφῆς, περιχαρακωμένη ὡς τώρα σὲ ἓνα συμβολικὸ σύστημα ἀποκρύψεων καὶ παρασιωπήσεων ποὺ θὰ τοῦ ἐξασφάλιζαν (καὶ σὲ κάποιες περιπτώσεις πράγματι τοῦ ἐξασφάλισαν) τὴν ἀποδοχὴ τοῦ λογοτεχνικοῦ πεδίου, ἀπελευθερώνεται: ἡ γραφὴ πλέον ἀποτυπώνει τὴν queer πραγματικότητά της. Μιὰ ἐξίσου πιθανή, ὅμως, ἐρμηνεία εἶναι ὅτι ἡ jouissance παραμένει στὸν ἐς ἀεὶ δύσκολο ἐλεγχόμενο χῶρο της: καθὼς οἱ ὄροι τοῦ συμβολικοῦ προσαρμόζονται πρὸς μιὰ πιὸ ἀνεκτικὴ ἀντίληψη τῶν φύλων καὶ τῶν σεξουαλικότητων, βοηθούσης καὶ τῆς θεσμικὰ ἀναγνωρισμένης ὁμοκανονικότητας σὲ μεγάλο μέρος τοῦ δυτικοῦ κόσμου, στὸ συγγραφικὸ ὑποκείμενο ἴσως ἐξακολουθεῖ νὰ λειτουργεῖ ἀπλῶς ἢ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς, καὶ ἡ ἐξέλιξη ποὺ παρατηροῦμε πιθανὸν νὰ εἶναι ἀπλῶς μιὰ συμφέρουσα ἀναγνώριση τῶν νέων τάσεων ἐντὸς τοῦ λογοτεχνικοῦ πεδίου, τῆς ἀνάγκης δηλαδή τοῦ τελευταίου νὰ ἐπιδείξει τὸ εἶδος τῆς ἀποδοχῆς τῆς διαφορετικότητας ποὺ ὀδηγεῖ τὶς ἀμερικανικὲς πρεσβεῖες, ἃς ποῦμε, νὰ ἀναλαμβάνουν ρόλο χορηγοῦ στὶς ἐκδηλώσεις pride.

Ἄρα, τὸ queer κύμα στὴ νεοελληνικὴ ποίηση θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγηθεῖ εἴτε ὡς ἀποτέλεσμα τῆς jouissance ποὺ ἐκδηλώνεται ἐν ἐπιγνώσει τῶν κινδύνων ἀποσιώπησης ἢ ἀπόρριψης τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου, εἴτε ὡς ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς, διὰ τῆς ἀξιοποίησης τοῦ δεδομένου, ἂν καὶ ὡς τώρα περικλειστοῦ στὸ ὑπόγειό του, queer χαρακτῆρα της, ὥστε νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἀκριβῶς ἢ ἀποδοχὴ καὶ ἡ συμπερίληψη ἀπὸ ἓνα λογοτεχνικὸ πεδίο ποὺ ἔχει πλέον ἀνάγκη νὰ ἐπιδείξει εὐαισθησία καὶ ἀναζητεῖ ἄλλοθι. Στὴν πρώτη περίπτωση, θὰ εἴχαμε νὰ κάνουμε πράγματι μετὴ ἓνα queering τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς. Στὴ δεύτερη, ἔχουμε

ἀντιθέτως μιὰ ἀκύρωση τοῦ queer, τὸ ὁποῖο διὰ τῆς κανονικοποίησής του πληρώνει πολὺ ἀκριβὰ τὴν ἱκανοποίηση ἐκ μέρους τῆς νέας, συμπεριληπτικῆς εὐρωαμερικανικῆς συμβολικῆς τάξης τοῦ στοιχειώδους, ἤδη πεπαλαιωμένου, καὶ γι' αὐτὸ ἀκίνδυνου αἰτήματος τῆς ὁρατότητας.

2.2. Queer πραγμάτευση καὶ διαπραγμάτευση στὴν σύγχρονη ἑλληνικὴ ποίηση

Στὴ νεοελληνικὴ ποίηση τῆς τελευταίας εἰκοσαετίας, ἡ queer θεματικὴ, τοῦλάχιστον ὅσο ἀφορᾷ τὴν ποιητικὴν πραγμάτευση τῆς μὴ ἑτεροκανονικῆς ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας, εἶναι, ὅπωςδήποτε, παρούσα, καὶ σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις τὰ ζητήματα τοῦ φύλου καὶ τῆς ἐπιθυμίας ἀποτελοῦν μάλιστα τὸ βασικὸ θέμα ποιημάτων καὶ ποιητικῶν βιβλίων ποιητῶν καὶ ποιητριῶν ποὺ ἐμφανίστηκαν στὰ γράμματα μετὰ τὸ 2000. Ὁ Ὀταμπάσης, ποὺ ἐρεῦνησε συστηματικὰ ἀπὸ μιὰ queer ὀπτικὴ τὴν ἀνδρική ὁμοφυλοφιλία στὴ νεοελληνικὴ ποίηση (Ὀταμπάσης 2022), ἀναφέρεται ἐνδεικτικὰ στὴν ποίηση τοῦ Γιώργου Εὐσταθίου, τοῦ Βασίλη Νούλα, τοῦ Λεύκιου, τοῦ Στέργιου Σκώτου, τοῦ Δημήτρη Τσεκούρα, τοῦ Μάριου Χατζηπροκοπίου καὶ τοῦ ὑπογραφόμενου. Σὲ αὐτοὺς θὰ μπορούσαν νὰ προστεθοῦν καὶ πολλοὶ ἀκόμη, ποὺ ἐμφανίστηκαν τὰ τελευταῖα δυὸ τρία χρόνια, ὅπως, γιὰ παράδειγμα ὁ Εὐὰ Παπαδάκης καὶ ὁ Σπύρος Χαιρέτης. Ἀντίστοιχα συστηματικὴ καταγραφή queer ποιητριῶν δὲν γνωρίζω· ὡστόσο, εἰδικὰ τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια, ἔχουν ἐμφανισθεῖ ἀρκετὲς γυναικεῖς ποιητικὲς φωνὲς ποὺ προβληματοποιοῦν τὴν ἐρωτικὴ ἐπιθυμία ἀπὸ μιὰ queer ὀπτικὴ, ὄχι ἀναγκαῖα ταυτιζόμενη μὲ τὴν ὁμοφυλοφιλικὴ ἐπιθυμία· ἐνδεικτικὰ καὶ μόνο ἀναφέρω τὴν Πατρίτσια Κολαῖτη, τὴν Κρυστάλλη Γλυνιαδάκη, τὴ Βασιλεία Οἰκονόμου, τὴν Γεωργία Διάκου, τὴν Ἡλέκτρα Λαζάρ καὶ τὴν Νόα Τίνσελ (Βάγια Κάλφα).

Ἡ ποίηση ποὺ συνήθως χαρακτηρίζεται queer παρουσιάζει ποικιλότητα τόσο ὡς πρὸς τὴν πραγμάτευση (τὸ «περιεχόμενο») ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν διαπραγμάτευση (τὴ «μορφή»): στοιχειωδῶς, ἓνα ἔργο μπορεῖ νὰ παρουσιάζει queer ἐνδιαφέρον ἐπειδὴ τὸ θέμα του σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὸ φύλο καὶ τὴ σεξουαλικότητα, ὅπως συμβαίνει, γιὰ παράδειγμα, στὴν γκέι καὶ λεσβιακὴ ἐρωτικὴ ποίηση· λιγότερο στοιχειωδῶς, καὶ λιγότερο συχνά, τὸ queer ἐνδιαφέρον ἔγκειται στὴν ὑπονόμευση ἢ στὴν κατάλυση τῆς κανονικότητας ὄχι μόνον σὲ σχέση μὲ τὴν σεξουαλικότητα καὶ τὴν, οὕτως ἢ ἄλλως κατακερματισμένη, ταυτότητα, ἀλλὰ καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς διαπραγμάτευσης, δηλαδὴ τοῦ ποιητικοῦ τρόπου καὶ τῆς χρήσης τοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, ἐπιδιώκεται προφανῶς νὰ ἐπιτελεσθεῖ ποιητικὰ μιὰ ἀνοικείωση,

ὥστε ἡ ἀναγνώστρια ἢ ὁ ἀναγνώστης νὰ ἐπανεκτιμήσει καὶ νὰ ἀναθεωρήσει τοὺς κανονιστικούς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ἔχει ὀδηγηθεῖ (ἢ τῆς/τοῦ ἔχει ἐπιβληθεῖ) νὰ ἀναπαριστᾷ τὴν πραγματικότητα· καὶ ἡ πραγματικότητα αὐτὴ ὀρίζεται κατ'ἀρχὰς μὲ ὄρους κατασκευῆς τοῦ φύλου καὶ τοῦ σεξουαλικοῦ προσανατολισμοῦ¹⁴, ἀλλὰ φυσικὰ ἀποτελεῖ τὴ βάση γιὰ μιὰ σειρὰ ἄλλες ταξινομήσεις πὺ ἀκολουθοῦν, συμπεριλαμβανομένων τῶν ταξινομήσεων καὶ ἀντιλήψεων σχετικὰ μὲ τὸ τί εἶναι ἡ ποίηση, πῶς πρέπει νὰ γράφεται, τί γλῶσσα μπορεῖ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιεῖ, καὶ οὕτω καθεξῆς.

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη θεωρῶ χρήσιμο νὰ ἀναφερθῶ στὴν περίπτωση ἀφενὸς τοῦ ἔργου τοῦ Κουτσοδόνη, ὡς διεύρυνσης τῆς queer θεματικῆς, καὶ ἀφετέρου τοῦ Χατζηπροκοπίου, ὡς διεύρυνσης τῆς queer ποιητικῆς διαπραγμάτευσης, ὄχι μὲ πρόθεση ἀξιολογικὴ σὲ σχέση μὲ ἄλλα ἔργα queer ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ ἔτσι ὥστε νὰ δώσω παραδείγματα δύο τρόπων τῆς queer ποίησης.

Τὸ *Μόνο Κανέναν μὴ μοῦ Φέρεις στὸ Σπίτι* (Κουτσοδόνης 2021) τοποθετεῖ μὲ σαφήνεια τὴν queerness τοῦ ποιητικοῦ ὑποκειμένου σὲ ἓνα κοινωνικὸ συγκείμενο, τὸ ὁποῖο ἀπλώνεται ἀπὸ τὸ ἐπαρχιακὸ πατρικὸ σπίτι τῆς παιδικῆς ἡλικίας, ὅπου πρωτοδραστηριοποιεῖται ἡ κανονιστικὴ ἐξουσία ὡς κυριολεκτικὴ ἔκφραση τοῦ λακανικοῦ *nom-du-père* ἐκδιώχνοντας καὶ ἀποκληρώνοντας τὸν queer γιό, ὡς τοὺς πολλοὺς ἀστικούς χώρους, ὅπου δραστηριοποιούνται πλέον μετὰ τὴν ἐνηλικίωση οἱ δομὲς ἐξουσίας σὲ διαρκὴ πόλεμο μὲ τὸ queer ὑποκείμενο πὺ διερευνᾷ τὴν ταυτότητά του στὶς πολλαπλὲς ἐκφάνσεις της. Ὅπως ἔχει ἐπισημάνει, ὁμοῦς, καὶ ὁ Ἐλ Γκεντὶ (2022β), ὁ Κουτσοδόνης θέτει τὴν queerness τοῦ ὑποκειμένου σὲ ἓνα πλαίσιο *ταξικὸ καὶ ἀγωνιστικὸ*, ὁπότε τὸ μὴ ἑτεροκανονικὸ πεδίο διευρύνεται ὥστε νὰ συμπεριλάβει ὄχι μόνον αὐτονόητες queer διεκδικήσεις ἐπιβίωσης ἀλλὰ καὶ ζητήματα πὺ ἀφοροῦν τὴν φυλὴ, τὴν ἰδεολογία, τὴν οικονομικὴ θέση, τὴν ἐργασία, ἢ τὸν ταξικὸ ἀγῶνα. Καὶ ἐνῶ οἱ ποιητικοὶ τρόποι καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Κουτσοδόνη δὲν φαίνεται νὰ ὑπονομεύουν ἀλλὰ μᾶλλον νὰ ὑποτάσσονται σὲ γνωστὲς καὶ μᾶλλον παραδοσιακὲς ποιητικὲς νόρμες (π.χ. συγγὴ πρόταξη τοῦ ἀντικειμένου τῆς πρότασης, παρατακτικὴ σύνδεση κυριολεκτικῶν καὶ μεταφορικῶν ὄρων), ἡ δόμηση τῆς ταυτότητας τοῦ ὑποκειμένου τῆς γραφῆς μέσα στὸ βιβλίο διευρύνει τὰ ὅρια τῆς queer ποίησης νοούμενης ὡς μὴ ἑτεροκανονικῆς διαχείρισης τοῦ ἐρωτισμοῦ καὶ

¹⁴ Ἡ Κολύρη (2017:97) τὸ θέτει, ὡς συνήθως, ὑπέροχα καὶ συνοπτικά: «Ὅλοι ἔχουμε ὡς προηγούμενο τοῦ *cogito*, ὡς προηγούμενο τοῦ *ἑαυτοῦ* μας, τὸ ἔνσαρκο ἱστορικὸ σῶμα μας».

έντάσσει τὸ queer σὲ ἓνα πλαίσιο πολιτικῆς ποίησης καὶ πράξης, κάποιες φορές (π.χ. στὰ ποιήματα «Ὁ Σερβιτόρος», «Συνδρομητικὴ» καί, βεβαίως, «Zackie Oh») μὲ τρόπο ἐντυπωσιακό.

Ὁ Χατζηπροκοπίου, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἐπιχειρεῖ (καί, κατὰ τὴ γνώμη μου, πετυχαίνει) κάτι πολὺ πρὸ φιλόδοξο στὸ βιβλίο του *Τοπικοὶ Τροπικοὶ* (2019). Καὶ ἐδῶ, βεβαίως, δροῦν queer ὑποκείμενα, καὶ ἐδῶ ἡ σεξουαλικότητα εἶναι παρούσα σὲ διάφορες μὴ κανονικὲς ἐκφάνσεις της, ὅπως εἶναι παρούσα καὶ ἡ ρευστότητα τοῦ φύλου καὶ τῆς ἔμφυλης ταυτότητας. Ἀλλὰ τὸ queering στὸν Χατζηπροκοπίου ἐπεκτείνεται καθέτως καὶ ὀριζοντίως, στὸν ἱστορικὸ καὶ στὸν γεωγραφικὸ ἄξονα, ἀλλὰ καὶ στὸ ἴδιο τὸ μέσο πὸ τὴν ἐκφράζει. Οἱ *Τοπικοὶ Τροπικοὶ* δὲν εἶναι ἓνα συνηθισμένο ποιητικὸ βιβλίο: παρουσιάζεται ὡς συλλογὴ τεκμηρίων (ἢ ἴσως θραυσμάτων) ἐνὸς ἀρχείου¹⁵, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν κείμενα διαφορετικῶν εἰδῶν (ποιήματα, τραγούδια, σχόλια, σημειώσεις, θεωρητικὰ κείμενα), πὸν παρουσιάζονται, στὴ συγκεκριμένη ἐπὶ τούτῳ ταξινόμια, ὡς *ποιητικὰ* κείμενα. Ὁ Χατζηπροκοπίου, ἐπομένως, ὑπονομεύει ὄχι μόνον τὴν ἔννοια τῆς ἀνθρώπινης ἔμφυλης ταυτότητας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντίληψή μας σχετικὰ μὲ τὸ τί εἶναι ποίηση· σὲ κάποιον βαθμὸ οἱ ἀναζητήσεις του ἀξιοποιοῦν τὰ διδάγματα τῆς Carson, ἀλλὰ στὴν περίπτωσή του εἶναι σαφῆς ἡ πρόθεση τοῦ queering βασικῶν δομικῶν στοιχείων τῆς ταυτότητας, ὅπως γίνεται «κανονικὰ» ἀντιληπτὴ, μὲ τὴν ὑπονόμηση τῆς «κανονικῆς» πρόσληψης τοῦ φύλου, τῆς καταγωγῆς, τῆς ἐθνικῆς παράδοσης ἀλλὰ καὶ τῆς λογοτεχνίας. Μὲ ἀπλὰ λόγια, τὸ queer στὴν περίπτωση τοῦ Χατζηπροκοπίου ἐπηρεάζει ὄχι μόνον τὸ θέμα του ἀλλὰ καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ ποιητὴς πραγματεύεται τὸ θέμα του.

2.3. Κριτικὲς προσεγγίσεις στὴ σύγχρονη queer ποίηση

Δεδομένου ὅτι, ὅπως ἐξήγησα παραπάνω (1.1.), ἡ ἔννοια «queer κριτικὴ» μπορεῖ νὰ ἀφορᾷ εἴτε τὴν κριτικὴ τῆς queer ποίησης, εἴτε τὴν κριτικὴ πὸν ἀξιοποιεῖ τὸ ὄπλοστάσιο τῆς queer θεωρίας γιὰ νὰ ἐξετάσει τόσο queer ὅσο καὶ μὴ queer ποιήματα, ἀναφερόμενος στὴ σύγχρονη queer κριτικὴ τῆς ποίησης στὴν Ἑλλάδα, θέλω νὰ συζητήσω ἀφενὸς τὴ στάση τῆς κριτικῆς ἀπέναντι στὴν queer ποίηση, καὶ ἀφετέρου τὴν ἐξοικείωση τῆς κριτικῆς τῆς σύγχρονης ποίησης μὲ τὴν queer θεωρία.

¹⁵ Τὸ θέμα τῆς queer ἐπαναδιαπραγμάτευσης τοῦ ἀρχείου, στὸ ὁποῖο ἐπικεντρώνεται τὰ τελευταῖα χρόνια ἓνα μέρος τῆς queer κριτικῆς (βλ. Marshall καὶ Tortorici 2022), προφανῶς ἐνδιαφέρει τὸν ποιητὴ ὄχι μόνον δημιουργικά, ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικά, ὅπως μπορούμε νὰ δοῦμε καὶ στὸ Chatziprokoipou 2018.

Σχετικά με την κριτική της σύγχρονης ελληνικής queer ποίησης, τὸ πρῶτο πὸ παρατηρῶ, ἐξετάζοντας τὸ θέμα ποσοτικά, εἶναι ἡ ἔλλειψή της. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν ποιητριῶν καὶ ποιητῶν πὸ ἀνέφερα πρὶν δὲν ἔτυχαν τῆς προσοχῆς τῆς κριτικῆς, δηλαδή εἴτε δὲν δημοσιεύθηκε καμιά κριτική γιὰ αὐτά, εἴτε δημοσιεύθηκαν ἐλάχιστες. Δὲν γνωρίζω ἂν αὐτὸ συμβαίνει γιὰ λόγους ἀξιολογικούς, δηλαδή ἂν οἱ κριτικοὶ ἀπλῶς δὲν θεώρησαν τὰ ἔργα αὐτὰ ἄξια λόγου, ἢ ἂν συμβαίνει γιὰ λόγους ἀμηχανίας καὶ ἄγνοιας, ἢ ἂν ἔχει νὰ κάνει μετὰ τὸ marketing τοῦ λογοτεχνικοῦ πεδίου, ἢ ἂν πρόκειται γιὰ ἕναν συνδυασμὸ τῶν παραπάνω. Πάντως, γεγονὸς εἶναι πὸς ἡ κριτική, τοῦλάχιστον ὡς τῆ δύση τῆς δευτέρης δεκαετίας τοῦ αἰῶνα μας, φαίνεται ὅτι ἀγνοεῖ ἢ ἀποσιωπεῖ τὴν ποίηση queer ἐνδιαφέροντος¹⁶, ὅπως παρατηρεῖ καὶ ἡ Κάλφα (2021).

Τὰ πράγματα ἀλλάζουν κατὰ τι, ὅπως νομίζω δείχνει καὶ ἡ συμπερίληψη τοῦ παρόντος κειμένου στὸ Poetry Crisis, γύρω στὸ 2020. Ὅπως ἐπεσήμανα καὶ παραπάνω (2.1.), φαίνεται πὸς στὴν τρίτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας ἐμφανίζεται ἕνα queer κύμα στὴν σύγχρονη ποίηση, ἀλλὰ συγχρόνως φαίνεται πὸς πλέον ἡ queer κριτική τῆς λογοτεχνίας καὶ ἡ queer θεωρία διεκδικοῦν τὴ θέση τους στὰ νεοελληνικὰ γράμματα, ἢ ὅποια δὲν περιχαρακώνεται στὸν προστατευμένο ἀκαδημαϊκὸ χῶρο, ἀλλὰ ἀπλώνεται καὶ στὸ εὐρύτερο λογοτεχνικὸ πεδίο. Παρατηρῶ ὅτι λογοτεχνικὰ περιοδικὰ ὅπως τὸ *Φρέαρ* δημοσιεύουν ἀφιερώματα στὴν queer λογοτεχνία (Τεμπρίδου 2023), ἐνῶ τὸ queer συμπεριλαμβάνεται στὴ θεματολογία λογοτεχνικῶν συνεδρίων, φεστιβάλ καὶ ἐκδηλώσεων¹⁷.

Βοηθῶντος, ἴσως, καὶ τοῦ περιρρέοντος κλίματος θεσμικῆς ἀποδοχῆς, ἢ, ἀκριβέστερα, ρόζ ξεπλύματος (pink washing) τοῦ σύγχρονου νεοαποικιακοῦ καπιταλισμοῦ¹⁸, εἶναι μᾶλλον

¹⁶ Χαρακτηριστικὰ ἄς ἀναφερθεῖ ὅτι στὸ ἀφιερώμα τῆς Ἐφημερίδας τῶν Συντακτῶν σὲ ποιήτριες καὶ ποιητὲς πὸ πρωτοεμφανίστηκαν στὰ γράμματα κατὰ τὴν περίοδο 2011-2018 (Φάις 2018), ἀνάμεσα στὶς 32 συνολικὰ ποιήτριες καὶ ποιητὲς πὸ «χαρτογραφοῦνται», δὲν ὑπάρχει οὔτε ἕνας/μίας τοῦ ὁποίου ἡ ποίηση (ὡς τῆ στιγμὴ τῆς δημοσίευσης τοῦ ἀφιερώματος, τοῦλάχιστον) θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηριστεῖ queer.

¹⁷ Στὸ books'n'beer fest τοῦ Ἰουνίου 2023, γιὰ παράδειγμα, συμπεριλήφθηκε queer ἄξονας, ἐνῶ καὶ στὸ πρὸ mainstream συνέδριο τοῦ *Ἀναγνώστη* τὸν Μάρτιο τοῦ 2023 συμπεριλήφθηκε ἐπίσης ἡ queer ὀπτική, μετὰ παρέμβαση ἀπὸ τὸν Ὀταμπάση μετὰ θέμα τί εἶναι queer γιὰ τὴν ἐλληνικὴ queer ποίηση σήμερα (Ὀταμπάσης 2023).

¹⁸ Ἄν δὲν ἦταν τραγικά, θὰ ἦταν ἀστεῖα γεγονότα ὅπως ἡ στήριξη τοῦ pride στὰ πλαίσια τῶν προγραμμάτων ἐταιρικῆς κοινωνικῆς εὐθύνης πολυεθνικῶν ἐταιρειῶν, ἢ προώθηση τοῦ Ἰσραὴλ ὡς queer friendly κρατικῆς ὀντότητας ἀκόμη καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς γενοκτονίας στὴν Παλαιστίνη, ἢ ἡ ἀπλόχερη στήριξη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς στὴν ὁμοκανονικότητα (γάμος ὁμοφύλων, παιδοθεσία) ὡς ἀθῶα καὶ ἀκίνδυνα ἐναλλακτικὴ στὴν ἑτεροκανονικότητα.

δύσκολο πλέον να συνεχίσει να αγνοεί ή mainstream λογοτεχνική κριτική το queer. Έτσι, έργα όπως οι *Τοπικοί Τροπικοί* του Χατζηπροκοπίου (2019) ή το *Μόνο Κανέναν μη μου φέρεις στο Σπίτι* του Κουτσοδόντη (2021) έχουν (δικαίως) προσεχθεί επαρκώς από την κριτική, λαμβάνοντας πλήθος κριτικών αναφορών, όπως έχουν καταγραφεί στο *biblionet*¹⁹. Όχι τυχαία, τις μισές περίπου από τις κριτικές για τα δύο αυτά βιβλία υπογράφουν οι ίδιες/ίδιοι κριτικοί, έρευνήτριες και έρευνητές, που φαίνεται ότι έχουν εξοικείωση με την queer θεωρία και που έχουν ασχοληθεί, έρευνητικά ή/και κριτικά, και με άλλα έργα queer ενδιαφέροντος. Ένδεικτικά αναφέρω κάποια από τα άτομα που έχουν ασχοληθεί πιο συστηματικά με την queer λογοτεχνία τα τελευταία χρόνια:

- τον Παναγιώτη Έλ Γκεντί, ο οποίος όχι απλώς επιδεικνύει μεγάλη εξοικείωση με την queer θεωρία, αλλά χρησιμοποιεί το έννοιολογικό και αναλυτικό της όπλοστάσιο τόσο στην κριτική queer έργων (2022α, 2022β), όσο και στην προσέγγισή του σε άλλα ποιητικά έργα, μη έντασσόμενα απαραίτητως στο queer (2023).
- τη Βάγια Κάλφα, την οποία θεωρώ ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, καθώς τα τελευταία χρόνια ασχολείται συστηματικά με το queer από τρεις θέσεις: ως δοκιμιογράφος (π.χ. 2022α), ως κριτικός (π.χ. 2022β) και ως δημιουργός (2023).
- τον Χάρη Όταμπάση, ο οποίος παρουσίασε την πρώτη διδακτορική διατριβή σε ελληνικό πανεπιστήμιο με θέμα την queer λογοτεχνία (2022), και συνεχίζει να εστιάζει στην queer ποίηση τόσο επιστημονικά όσο και μέσω κριτικών κειμένων (π.χ. 2023α).
- την Βαρβάρα Ρούσσου, η οποία, επιπροσθέτως του επιστημονικού-έρευνητικού της έργου, κριτικογραφεί συστηματικά ασχολούμενη με τη σύγχρονη ελληνική ποίηση με ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την queer ποίηση (π.χ. 2019, 2022α, 2023), ενώ αξιοποιεί το όπλοστάσιο της queer θεωρίας και στις θεωρητικές της αναζητήσεις σε ένα πιο διαθεματικό πλαίσιο, συμβατό με τις σύγχρονες τάσεις στην queer και τη φεμινιστική θεωρία.

3. Συμπεράσματα και κατευθύνσεις

Η άνθιση – ή, ενδεχομένως, η ορατότητα – της queer ποίησης στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, ανεξαρτήτως των αιτιών και των αφορμών του φαινομένου, είναι, όπωςδήποτε θετική

¹⁹ Αν και το *biblionet* δεν καταγράφει όλες τις κριτικές και παρουσιάσεις που δημοσιεύονται, αλλά χρησιμοποιεί άλλα κριτήρια επιλογής, ωστόσο νομίζω ότι δίνει μια σχετικά αξιόπιστη γενική εικόνα: μετρώ 8 έγγραφα για το βιβλίο του Χατζηπροκοπίου (https://biblionet.gr/titleinfo/?titleid=235056&return_url) και 14 έγγραφα για το βιβλίο του Κουτσοδόντη (https://biblionet.gr/titleinfo/?titleid=257246&return_url)

ἐξέλιξη, ἂν μὴ τι ἄλλο, ἐπειδὴ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀνοίξει νέους ποιητικούς δρόμους. Ἐντούτοις, ἂν, ὅπως ἡ Κολύρη (2017: 95), παρομοιάσουμε τὸ queer ἔργο μὲ «πάρτι μεταμφιεσμένων ὅπου ὁμως ἡ ἀπέκδυση, ἡ ἀποσυναρμολόγηση, τὸ γδύσιμο καὶ τὸ ντύσιμο γίνονται στὴν ἴδια τὴ γιορτὴ», καθίσταται σαφὲς πὼς τὸ ζητούμενο γιὰ τὴν queer ποίηση εἶναι νὰ κινηθεῖ πέρα ἀπὸ τὴ θεματογράφηση τοῦ μὴ ἑτεροκανονικοῦ βιόμματος καὶ νὰ ὑπονομεύσει ἢ νὰ ἀνατρέψει τὶς κανονικότητες τῆς ἴδιας τῆς ποίησης ὅπως τὴν ἀντιλαμβανόμεσταν μέχρι τώρα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν queer κριτικὴ τῆς ποίησης, χρειαζόμαστε ἐπίσης μιὰ προσέγγιση ποὺ δὲν περιορίζεται στὴν ἐπισήμανση τῶν queer βιομμάτων σὲ θεματολογικὸ ἐπίπεδο, ἀλλὰ ἐξετάζει ἀφενὸς τὶς σχέσεις ποὺ ἀναπτύσσονται μεταξὺ διαφορετικῶν ἐκφάνσεων τῆς μὴ κανονικῆς ἐμπειρίας σὲ ἓνα πλαίσιο ποὺ στὸν φεμινισμό ὀνομάζεται διαθεματικὸ (*intersectional*)²⁰, καὶ ἀφετέρου τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους ἡ σύγχρονη ποίηση μπορεῖ νὰ ὑπονομεύσει ἢ νὰ ἀνατρέψει τὶς λογοτεχνικὲς νόρμες κατὰ τὴν ἄρθρωση καὶ τὴ διάρθρωσή της καὶ ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενο ἢ τὸ ὑποκείμενό της.

Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, μοῦ φαίνονται ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσες οἱ προτάσεις τῆς Ρούσσου (π.χ. 2022β) γιὰ τὴν ἀνίχνευση νέων θεματικῶν καὶ νέων τρόπων τῆς ποίησης, ὄχι μὲ τὴ λογικὴ τῆς ἔνταξης σὲ ἓνα γενικὸ σχῆμα ἢ κανόνα, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀξιοποίηση τῆς «ριζωματικότητας» ποὺ ἀναγκαστικὰ παρουσιάζει τὸ ποιητικὸ φαινόμενο. Ἡ χρῆση τῆς ντελεζικῆς μεταφορᾶς τοῦ ριζώματος σὲ σχέση τόσο μὲ τὴν ποίηση ὅσο καὶ μὲ τὴν κριτικὴ της μοῦ φαίνεται πολλὰ ὑποσχόμενη, καθὼς ἐπιτρέπει τὴν ἐξέταση τοῦ κάθε ποιητικοῦ τεκμηρίου μὲ τοὺς δικούς του ὅρους, δηλαδὴ τὴν ἐξέταση τῆς κάθε ἐπὶ τούτῳ ταξινόμιας συστηματικά, καὶ τὴν ἀνίχνευση τῶν σχέσεων κάθε τεκμηρίου μὲ ἄλλα τεκμήρια, ποιητικὰ καὶ μὴ, μὲ τρόπο ὄχι κανονιστικό, ἀλλὰ ἀποκαλυπτικό· στὸ ποίημα, ὅπως καὶ στὸ *ρίζωμα* κατὰ τοὺς Deleuze καὶ Guattari (1980: 13), καθετὶ μπορεῖ νὰ συνδεθεῖ μὲ ὅτιδήποτε ἄλλο – καὶ πρέπει! Ἐπομένως, ἡ ἱεραρχικὴ ἢ γενικευτικὴ ταξινόμηση τῶν ποιητικῶν ἔργων σὲ σχολές, τάσεις ἢ γενιές, ποὺ οὕτως ἢ ἄλλως εἶναι ἀντιφατικὴ ὡς πρακτικὴ πρὸς τὴν ἔννοια τοῦ queer, θὰ ἦταν ὠφέλιμο νὰ ἀντικατασταθεῖ στὴν λογοτεχνικὴ κριτικὴ ἀπὸ μιὰ διερεύνηση τῶν σημείων διεπαφῆς καὶ ἀλληλεπικάλυψης τῶν *nonce taxonomies* ποὺ παραδίδονται μὲσφ τῶν ἔργων, ὥστε νὰ ἀναπτυχθεῖ μιὰ *post hoc* χαρτογράφηση τῶν ριζωμάτων ποὺ δημιουργοῦνται ὄχι μόνο στὸ ἐπίπεδο τῆς *πραγμάτευσης*,

²⁰ Τὸν ὄρο εἰσήγαγε, βεβαίως, ἡ Crenshaw τὸ 1989, ἀλλὰ ἔχει ἀποκτήσει ἰδιαίτερη δημοφιλία στὶς μέρες μας μὲσφ τοῦ τεταρτοκυματικοῦ φεμινισμοῦ.

μὲ τὴ διερεύνηση διαθεματικῶν ἀξόνων (γιὰ παράδειγμα, σὲ σχέση με βίαιες ἱεραρχίες ποὺ στηρίζονται ὄχι μόνο στὸ φύλο, ἀλλὰ καὶ στὴ φυλή, τὴν ἐθνότητα, τὴν ἰκανότητα, τὴν κοινωνικὴ τάξη), ἀλλὰ καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς *διαπραγμάτευσης*, μὲ τὴ διερεύνηση ἐνδοκειμενικῶν καὶ διακειμενικῶν σχέσεων καὶ ἀνατροπῶν ποὺ ὀδηγοῦν στὸ queering τῆς ποίησης καὶ τῆς λογοτεχνικότητας ἐν γένει.

Ὅπως τὸ θέτει ἡ Κολύρη (2017: 96): «πρέπει ὁ ἀναγνώστης [καὶ προσθέτω: ὁ/ἡ κριτικὸς] νὰ «ἀνοίξει», νὰ ἀπελευθερωθεῖ, νὰ ἀποτινάξει ὅλες τὶς κανονιστικὲς του προσδοκίες». Καὶ ἂν ἡ κριτικὴ δὲν ἀντέξει τὴν (queer) ποίηση ποὺ τῆς παραδίδεται, τόσο τὸ χειρότερο γιὰ τὴν κριτικὴ, τόσο τὸ καλύτερο γιὰ τὴν ποίηση!

Βιβλιογραφία

Αμανατίδης, Βασίλης (2014), *m-otherpoem – Μόνο Λόγος*, Ἀθήνα: Νεφέλη

Αμανατίδης, Βασίλης (2017), *Ἐσὺ: τὰ στοιχεῖα*, Ἀθήνα: Νεφέλη

Andermatt Conley, Verena (2009), *Thirty-six Thousand Forms of Love: The Queering of Deleuze and Guattari*. Στὸ Nigianni, Chrysanthi καὶ Storr, Merl (ἐπιμ.), *Deleuze and Queer Theory*. Ἐδιμβούργο: Edinburgh University Press.

Ἀντωνόπουλος, Θεοδωρῆς (2023), *Υπάρχει λόγος νὰ μιλάμε γιὰ σύγχρονη ἐλληνικὴ queer ποίηση;*, στὸ Lifo, 1 Ἰουνίου 2023. Προσβάσιμο διαδίκτυακὰ ἐδῶ: <https://www.lifo.gr/culture/vivlio/yparhei-pia-logos-na-milame-gia-syghroni-elliniki-queer-poiisi>

Barthes, Roland (1967), *The Death of the Author*, στὸ *Aspen*: 5–6

Butler, Judith (1999), *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, Νέα Ὑόρκη καὶ Λονδίνο: Routledge

Γλυνιαδάκη, Κρυστάλλη (2023), *Ἡμέρες Καλοσύνης*, Ἀθήνα: Πόλις

Chatziproκορίου, Marios (2018), *Queering the Archive of Greek Lament*, στὸ *Journal of Greek Media & Culture*, Volume 4 Number 2.

Crenshaw, Kimberle (1989), *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*, *University of Chicago Legal Forum* Vol. 1989: Iss. 1, Article 8. Προσβάσιμο διαδίκτυακὰ ἐδῶ: <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>

Dean, Tim (2003), *Lacan and Queer Theory*, στὸ Rabaté, Jean-Michel (ἐπιμ.), *The Cambridge Companion to Lacan*, Cambridge: Cambridge University Press.

Deleuze, Gilles καὶ Guattari Félix (1980), *Capitalisme et Schizophrénie. Mille Plateaux*, Παρίσι: Les Éditions de Minuit.

Derrida, Jacques (1972), *Positions*, Παρίσι: Les Éditions de Minuit.

Edwards, Jason (2009), *Eve Kosofsky Sedgwick*, Λονδίνο: Routledge.

Έλ Γκεντί, Παναγιώτης (2022α), Το queer ως μη συντελεσμένο, *Χάρτης 39*, προσβάσιμο διαδικτυακά έδω: <https://www.hartismag.gr/hartis-39/biblia/to-koiir-os-mi-sintelesemeno-17-simeioseis>

Έλ Γκεντί, Παναγιώτης (2022β), Κουήρ (ταξική) αγωνιστικότητα, *The Books' Journal*, τχ. 127.

Έλ Γκεντί, Παναγιώτης (2023), Ηδονή και οδύνες της εξέγερσης, *Χάρτης*, τχ. 52, προσβάσιμο διαδικτυακά έδω: <https://www.hartismag.gr/hartis-52/dokimio/idoni-kai-odynes-tis-ekseghersis-skholio-ghia-ti-syghkhroni-politiki-poiisi#>

Eng, David L., Halberstam, Judith και Muñoz, José Esteban. (2005), Introduction: What's Queer about Queer Studies Now? στο Halberstam, J, Muñoz, J.E. και Eng, D. L. (έπιμ.) *What's Queer about Queer Studies Now?*, *Social Text* Ειδικό τεύχος 23: 3-4.

Foucault, Michel (1976), *Histoire de la sexualité 1. La volonté de savoir*, Παρίσι: Éditions Gallimard

Gallop, Jane (2011), *The Deaths of the Author: Reading and Writing in Time*, Ντάραμ: Duke University Press

Κάλφα, Βάγια / Τίνσελ, Νόα (2023), *Μακάρι να το είχα κάνει νωρίτερα*, Λάρισα: Θράκα

Κάλφα, Βάγια, (2021), Για την κριτική σήμερα: η αποδόμηση του καθολικού στην αποτίμηση της λογοτεχνικότητας, *Φρέαρ 2*, προσβάσιμο διαδικτυακά έδω: <https://mag.frear.gr/tag/teychos2/>

Κάλφα, Βάγια, (2022α), Μα γιατί δεν γράφετε οικουμενικά; Σκέψεις πάνω σε μια μόνιμη επωδό, *Poeticanet*, προσβάσιμο διαδικτυακά έδω: https://www.poeticanet.gr/giati-grafete-oikoymenika-skepseis-panw-a-2339.html?category_id=840

Κάλφα, Βάγια, (2022β) Σκέψεις για την *Αποκατάσταση* του Βασίλη Αμανατίδη, στο *Poeticanet*, προσβάσιμο διαδικτυακά έδω: https://www.poeticanet.gr/skepseis-apokatastasi-basili-amanatidi-a-2387.html?category_id=840

Κολύρη, Χλόη (2017), *Το Φύλο σαν Δόλωμα. Ψυχανάλυση, Πολιτική και Τέχνη*, Αθήνα: Πατάκης

Kosofsky Sedgwick, Eve (1980), *The Coherence of Gothic Conventions*. Νέα Ύορκη και Λονδίνο: Methuen

Kosofsky Sedgwick, Eve (1985), *Between Men. English Literature and Male Homosocial Desire*. Νέα Ύορκη: Columbia University Press

Kosofsky Sedgwick, Eve (1990), *Epistemology of the Closet*, Μπέρκλεϋ: University of California Press

Kosofsky Sedgwick, Eve (1994), *Tendencies*, Λονδίνο: Routledge

Kosofsky Sedgwick, Eve (2003) *Touching Feeling. Affect, Pedagogy, Performativity*, Ντάραμ: Duke University Press

Κουτσοδόντης, Νικόλας (2021), *Μόνο Κανέναν Μη Μου Φέρεις Σπίτι*, Λάρισα: Θράκα

Κουτσοδόντης, Νικόλας. Ρούσσου, Βαρβάρα., Όταμπάσης, Χάρης., Κάλφα, Βάγια, και Οικονόμου, Βασιλεία. (έπιμ.) (2023), *Ανθολογία Ελληνικής Queer Ποίησης*, Λάρισα και Αθήνα: Θράκα και Ίδρυμα Ρόζα Λουξέμπουργκ – Παράρτημα Έλλάδα

Lacan, Jacques και Miller, Jacques-Alain (1973), *Le Séminaire, tome II: Les Quatre Concepts fondamentaux de la psychanalyse*, Παρίσι: Éditions du Seuil

Lipton, Shawna (2016), *Queer Literary Criticism and the Biographical Fallacy*, Διδακτορική διατριβή. Πανεπιστήμιο του *Wisconsin-Milwaukee*.

Marshall, Daniel και Tortorici, Zeb (έπιμ.), (2022), *Turning Archival: The Life of the Historical in Queer Studies*, Ντάραμ: Duke University Press

Miller, Jacques-Alain (έπιμ.), (2017), Jacques Lacan : Conférence de Louvain, *La Cause du Désir*, 2017/2 (N° 96)

Όταμπάσης, Χαράλαμπος (2021), Μακριά και από τα δύο φύλα, *The Books' Journal*, τχ. 121, Ιούλιος - Αύγουστος 2021, σ. 66-67

Όταμπάσης, Χαράλαμπος (2022), Νεοελληνική Ποίηση και Ανδρική Ομοφυλοφιλία (1830-2020). Queer Θεωρία και Κριτική στη Νεοελληνική Φιλολογία, διδακτορική διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Έλληνικής Φιλολογίας, Κομοτηνή.

Όταμπάσης, Χαράλαμπος (2023α), Queer γεωγραφίες στην ποίηση του Νικόλα Κουτσοδόντη, *Marginalia - Σημειώσεις στο περιθώριο*, τχ. 14, 2023, προσβάσιμο διαδικτυακά εδώ: <https://marginalia.gr/arthro/queer-geografies-stin-poiisi-toy-nikola-koytsodonti/>

Όταμπάσης, Χαράλαμπος (2023β), Τι είναι queer για την ελληνική queer ποίηση σήμερα, *Ό Αναγνώστης* Μάρτιος 2023, προσβάσιμο διαδικτυακά εδώ: <https://www.oanagnostis.gr/ti-einai-queer-gia-tin-elliniki-queer-poiisi-simera-charis-otampasis/>

Παπαδάκης, Ευά (2021), *Μερακλίνα κουκιμπιπέρισα ομπλαντί*, Αθήνα: Στιγμός.

Petricola, Mattia (2018), The Chinese encyclopedia and the living dead, *Whatever*: 1.

Ρούσσου, Βαρβάρα (2019), Κι οι Λυγερές σπέρνουν δροσιά. Κι όλους τους συγχωρνάνε..., *Ό Αναγνώστης*, προσβάσιμο διαδικτυακά εδώ: <https://www.oanagnostis.gr/quot-ki-oi-lygeres-spernoyn-drosia-ki-oloy-toys-sygchornane-quot-tis-varvaras-royssoy/>

Ρούσσου, Βαρβάρα (2022α), Ποιητική απόσχιση από την κανονικότητα, *Έντευκτήριο* 123.

Ρούσσου, Βαρβάρα (2022β), Για ποιο πράγμα μιλάμε όταν μιλάμε για σύγχρονη ποίηση και την κριτική (της);, *Ό Αναγνώστης*, 20 Νοεμβρίου 2022, προσβάσιμο διαδικτυακά εδώ: <https://www.oanagnostis.gr/gia-poiio-pragma-milame-otan-milame-gia-sygchroni-poiisi-kai-tin-kritiki-tis-tis-varvaras-royssoy/>

Ρούσσου, Βαρβάρα (2023), Ο υπογειωμένος λυρισμός της αφήγησης, Έφημερίδα τών Συντακτών 23 Απριλίου 2023, προσβάσιμο διαδικτυακά εδώ: https://www.efsyn.gr/nisides/anoihto-biblio/386888_o-yprogeiomenos-lyrismos-tis-afigisis

Spargo, Tamsin (1999), *Foucault and Queer Theory*, Cambridge: Icon Books Ltd.

Spargo, Tamsin (2016), Queer Literary Criticism, στο Naples, Nancy A. (έπιμ.), *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Gender and Sexuality Studies*, John Wiley & Sons Ltd.

Τεμπρίδου, Γιώτα (έπιμ.) (2023), Queer Λογοτεχνία – Αφιέρωμα, *Φρέαρ* 8, προσβάσιμο εδώ: <https://mag.frear.gr/teychos-8/>.

Φάις, Μισέλ (έπιμ.) (2018). Χαρτογραφώντας την ποίηση του 21ου αιώνα. Οψεις, διαθέσεις, ροπές - Πρωτοεμφανιζόμενοι ποιητές (2011-2018). *Έφημερίδα τών Συντακτών*, 25.11.2018, προσβάσιμο διαδικτυακά εδώ: https://www.efsyn.gr/nisides/anoihto-biblio/173307_hartografontas-tin-poiisi-toy-21oy-aiona-opseis-diatheseis-ropes

Χαιρέτης, Σπύρος (2023), *Ο Γοργόνος και Άλλα Πλάσματα*, Λάρισα: Θράκα

Χατζηπροκοπίου, Μάριος (2019), *Τοπικοί Τροπικοί*, Αθήνα: Αντίποδες.

Χειμωνάς, Γιώργος (1984), *Έξι Μαθήματα για τὸ Λόγο*, Αθήνα: Ύψιλον

Wittgenstein, Ludwig (1999), *Philosophische Untersuchungen*, Φρανκφούρτη: Suhrkamp Verlag.

* Ό George Le Nonce ζει και εργάζεται στην Αθήνα. Έχει εκδώσει ως τώρα τρία ποιητικά βιβλία: *Ό Έμονιδης* (Μικρή Άρκτος 2013), *Νεκρή Φύση* (Bibliothèque 2016) και *Έλεος* (Bibliothèque 2018). Τὸν Μάιο τοῦ 2024 θὰ ἐκδοθεῖ ἡ ἐπόμενη ποιητικὴ του σύνθεση, με τίτλο *Μαντεῖο*. Ἡ ἱστοσελίδα του βρίσκεται εδώ: <https://georgelenonce.com>.